

Framtid i smulor?

JENNY ANDERSSON*

Uppsala universitet

Karl Haikola, *Framtidens fragmentering: Sekretariatet för framtidsstudier och välfärdssamhällets dilemman under det långa 1970-talet* (Lund: Lunds universitet 2023). 353 s.

Karl Haikolas avhandling, *Framtidens fragmentering: Sekretariatet för framtidsstudier och välfärdssamhällets dilemman under det långa 1970-talet* är en intressant och välskriven analys av svenska framtidsstudier så som de kom att skapas och också institutionaliseras som kunskapsfält. Sekretariatet bildades 1972 och kom i början av 1980-talet att först överföras till forskningsrådsnämnden FRN, och därefter till en oberoende forskningsstiftelse och dagens institut för framtidsstudier. Haikola ser sekretariatets tid under 1970-talet som framtidsstudiernas guldålder. Under en tioårsperiod utformades ett antal framtidsstudier vid sekretariatet som alla hade det gemensamt att de behandlade det svenska välfärdssamhällets ödesfrågor. Det var frågor där man menade att ett val av utvecklingsväg stod för handen, och att detta val behövde underbyggas med samhällsvetenskaplig kunskap. Detta perspektiv avspeglade sig i titeln på den rapport som togs fram av arbetsgruppen för framtidsstudier ledd av Alva Myrdal. Denna döptes till *Att välja framtid*.

I fem kapitel behandlar avhandlingen dessa 1970-talsstudier. Det första kapitlet, "Att välja framtidsstudier", handlar om själva arbetsgruppen, som det finns en del skrivet om förut. Centralt här är att Haikola lyfter den föreställning om aktivt val som arbetsgruppen alltså företrädde, och som de identifierade som ett svar på två andra linjer i framtidsforskningen – den amerikanska så kallade futurologin, och den sovjetiska långtidsplaneringen (den senare diskuteras inte). I kapitlet beskrivs sekretariatets utformning som kommande ur en föreställning om framtiden som formbar, en tanke som beskrivs som utopistisk, i motsats till andra, enligt Haikola, mer deterministiska framtidsvisioner (som exempelvis den så kallade Romklubbens rapport, *Tillväxtens gränser* från 1972, vilken diskuteras i kapitel tre). Viktigt

* Professor i idéhistoria; fakultetsopponent.

i detta första empiriska kapitel är en allt mer tänjd relation mellan socialdemokratins på den bortre gränsen av sitt stora samhällsplaneringsprojekt, och en samhällskritik som vid denna tid framför allt kommer från vänster. Sekretariatet behandlas som en produkt av *boundary work*, en reflektion kring gränsdragning mellan vetenskap och politik, och vilken roll framtidsstudier skulle ha inte bara gentemot vetenskapssamhället och politiken utan också gentemot samhällsdebatt och medborgerligt deltagande. Sekretariatet kom till vid ett specifikt ögonblick i planeringstankens historia – någonstans mellan höjdpunkt och kris, en tid när styrningsanspråk och legitimitetsproblem strax skulle kollidera.

De följande fyra kapitlen handlar om vart och ett av de "dilemman", det vill säga de diskussioner om utvecklingsväg(ar), som stod i centrum för Sekretariatets arbete. Haikola använder förtjänstfullt den brittiske statsvetaren Mark Bevirs begrepp dilemma – framtidsfrågorna var verkligen dilemman, där själva osäkerhetsfaktorn ju blev en del av en särskilt vetenskapssociologisk eller kunskapsteoretisk hållning. Den senare adresseras med begreppet *boundary work*, tyvärr inte ett perspektiv som utvecklas i avhandlingen trots de många exemplen på hur framtidsstudierna med nödvändighet navigerade mellan vetenskap och politik. Begreppet dilemma innehåller utgångspunkten att en tanke vid en viss tid kan vara laddad med ett spänningsförhållande mellan två, och ibland flera, på olika sätt motstridiga teman. Ett dilemma är därmed ett produktivt spänningsförhållande, och inte en statisk framtidsbild. Det är en givande utgångspunkt, som följs upp i varje kapitel. Ett exempel är ju just dilemman mellan expertis och deltagande i själva framtidsstudiernas konstruktion, och andra exempel på dilemman är till exempel 1970-talets diskussion om tillväxt som destruktiv, som en fråga om kvalitet i en breddad utvecklingstanke å ena sidan, och å andra sidan som allt mer trängd, särskilt efter oljekrisen 1973. I kapitel tre belyses hur sekretariatet hanterade "Tillväxtens dilemma" genom analysen av ett antal studier som gjordes vid sekretariatet strax före, i anslutning till, och efter *Tillväxtens gränser*. Den första studie som behandlas är egentligen ett symposium om Romklubbens "världspromatikk", som enkelt uttryckt gick ut på att det fanns en tydlig gräns för kapitalismens expansion och för befolkningsutvecklingen i tredje världen. Inom ramen för en kaka som inte längre växte blev fördelningsproblematiken, nu en global sådan, akut. Den andra studien som behandlas är den mer vänsterradikala *Enough is enough* av Lars Ingelstam och Göran Bäckstrand (båda viktiga aktörer i Stockholmskonferensen 1972) och den sista delen av detta kapitel handlar om den meningsdebatt som följde, där framför allt röster från höger framförde att det fanns en konflikt mellan balanserad tillväxt och frihetsbegreppet. Därefter diskuteras också rapporten *Resurser och råvaror i en delad värld*.

Det fjärde kapitlet handlar om "Teknikens dilemma", och om hur sekretariatet hanterade att tekniken under 1970-talet tycktes stå inför en förtroendekris. Den gav å ena sidan större löften än någonsin förut och kopplades direkt ihop med ett allt mer avancerat välfärdssamhälle. Å andra sidan fanns inte längre någon oomtvistlig länk mellan teknisk utveckling och människors välfärd. Tekniken kom att förknippas med stress, med psykologiska effekter, med risken för oförutsedda händelser i stora system, och den kom också att ses som något som byggde in vissa samhällliga problem – exempelvis elitvälde, men också en slags symbios mellan kapitalism och storpolitik, exempelvis i kärnkraftsfrågan. Kapitlet behandlar två framtidsstudier som sekretariatet gjorde, den ena om kommunikationsteknologin, och den andra den välkända studien *Sol eller uran*, vilken gjordes inför kärnkraftsomröstningen 1982. Intressant nog lyfter Haikola här hur sol-energi förknippades med ett nytt decentraliserat och lokalt framtidslofte, medan uran-framtiden sågs som högplanerad och centraliserad monopolkapitalism à la USA. Det femte kapitlet behandlar 1970-talets verkliga jättefråga, nämligen internationaliseringen. Sverige ratificerade 1974 FN:s deklaration om en ny ekonomisk världsordning, som drevs av den tredje världen och röstades igenom i FN:s världsförsamling 1974 (*new international economic order*, NIEO). Den innehöll krav på att västvärlden skulle avstå utveckling till förmån för utvecklingsländerna, och att dessa skulle få upp till 25 procent av världens industritillfällen. Dessutom stadgade den att naturresurser föll under suveränitetsprincipen. Romklubbens rapport *Tillväxtens gränser* och FN:s deklaration om en ny ekonomisk världsordning utlöste heta globala kontroverser under 1970-talet. Båda kom att sidsteppas under årtiondets gång inte minst av en ny amerikansk politik, där begreppet internationalisering kom att förknippas med en växande världsmarknad och frihandel. Sveriges position i denna övergång är högtintressant. Detta hade kunnat lyftas mer med en bättre användning av internationell kontext och andra studier kring samma period. I kapitlet behandlas framtidsstudierna *Sveriges internationella villkor* och *Sverige i en ny ekonomisk världsordning*, som båda direkt behandlade vilken roll Sverige skulle kunna ha i en värld med en radikalt annorlunda ekonomisk fördelning. Därefter diskuteras ett antal scenarier inom ramen för forskningsprojektet *Prognoser och politisk långtidsplanering* (här dyker nya aktörer upp i form av Studieförbundet Näringsliv och Samhälle och Industriförbundet), men den avsevärda förskjutningen från kraven på en radikalt annan ekonomisk världsordning till denna början på den följande högervågen diskuteras bara kort. Därefter följer diskussion av en studie som heter *Omsorgen i framtidens samhälle*. I detta kapitel menar Haikola att en tidigare utopistisk hållning som handlade om att använda framtidsstudier för att förverkliga det genuina valet och forma framtiden nu ersatts av en

deterministisk hållning som styrs av att man uppfattar att det svenska välfärdssamhället måste anpassa sig till en föränderlig omvärld. En alternativ tolkning hade varit att en vänsterdominans i framtidsstudierna nu är över.

Centrala begrepp i avhandlingen är alltså begreppen dilemma, framtidsbild, och i kapitlet med sammanfattning och slutsatser, begreppet fragmentering. Fragmentering är ett begrepp som hämtas från den amerikanske historikern Daniel Rodgers, och hans bok *Age of Fracture*. I avhandlingens slutsatser betonas just att framtidsstudiers utveckling följer en övergripande förändring i svenskt samhälle som beskrivs som en utveckling från reformoptimism till marknadsliberalisering. Denna utveckling beskrivs som att fragmentering banar väg för mer marknadsliberala tankegångar, där framtiden inte beskrivs som ett delvis kontrollerbart utvecklingssystem, utan som en fragmenterad syn på specifika delar av framtiden, präglade av anpassning, konkurrens, teknisk dynamik men utan helhetsperspektiv.

Möjligen är det lite oklart vilken roll framtidsstudierna själva spelar eller spelat i denna utveckling, det vill säga vilken performativitet de kan tillskrivas i relation till många andra drivkrafter i det kunskapshistoriska landskapet. Det hade varit värdefullt om Haikola tydligare visat hur ett vetenskapligt perspektiv med anspråk på att styra framtiden stöts mot tendenser både inifrån framtidsstudierna själva och från ett nytt politiskt landskap. Utan att gå djupare in i detta växelspel blir själva användningen av termen "kunskapshistoria" ganska meningslös. En annan brist rör Haikolas inskrivning i ett växande internationellt forskningsläge kring miljöhistoria och "framtidshistoria". Detta refereras utförligt – men leder inte till nya frågeställningar, utan avhandlingens frågeställningar håller sig till samtidens diskussion om det svenska välfärdssamhällets utmaningar. Spänningen nationellt-globalt – som är så framträdande just i framtidsstudier och också behandlas i samtliga kapitel, tappas därför bort till förmån för en betoning på välfärdsstatliga problem. Med tanke på att ett antal avhandlingar under de senaste åren ägnat sig åt just samhällsplaneringen, dess reformteknokrater, performativitet, och gränser, är det synd att avhandlingen inte tar denna diskussion ett steg längre. Spänningen nationellt-globalt är i sig periodens kanske starkaste dilemma och innehåller viktiga förklaringskomponenter till samtidshistorien.

Sammanfattningsvis utgör avhandlingen ett värdefullt och gediget empiriskt arbete, som med en bitvis utmärkt behandling av forskningsläge och empiri är ett viktigt tillskott till den historiska kunskapen om framtidsstudier, och dessutom till en särskilt viktig tid i svensk samhällsvetenskap och humaniora. Avhandlingen är också välskriven och tydlig i utgångspunkter och tolkning.